

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Беспальченко – викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фахові мови, термінознавство, прикладна лінгвістика, термінологічні бази даних.

УДК 811.1'373.45-115:778.5(045)

СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Наталія ЛОСКУТОВА (Маріуполь, Україна)

У статті розглядається синтаксичний спосіб утворення кінематографічних термінів французької та української мов. Досліджуються шляхи виникнення кінематографічних термінологічних словосполучень, виділено їх основні типи і моделі, аналізуються особливості термінологічних словосполучень у двох неспоріднених мовах.

Ключові слова: термін, термінокомпонент, терміносистема, кінематографічна термінологія, синтаксичний спосіб термінотворення, термінологічне словосполучення.

The article deals with the syntactic way of formation of the cinematographic terms in the French and Ukrainian languages. The ways of cinematographic terminological word-combinations' origins are explored, their main types and models are identified, the peculiarities of terminological word combinations in two unrelated languages are analyzed.

Key words: term, terminological component, terminological system, cinematographic terminology, syntactic way of formation of terms, terminological word-combinations.

Будь-яка розвинена мова стратифікується на різні за обсягом і значенням рівні (фонематичний, морфемний, лексичний, синтаксичний), які є тісно поєднаними та взаємопов'язаними. Найбільш відкритою і рухомою сферою мови є її словниковий склад, в якому значне місце посідають термінологічні системи, що репрезентують основні поняття багатьох галузей знання. Вивченню термінологічних систем присвячено численні наукові розвідки, статті, дисертаційні дослідження. У різні часи питаннями розвитку і формування галузевих терміносистем займалися видатні вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких Б. М. Головін, С. В. Гриньов-Гриневиц, Д. Гуадек, В. П. Даниленко, Ж. Жиро, М.-Т. Кабре, Т. Р. Кияк, Р. Ю. Кобрін, А. В. Крижанівська, В. М. Лейчик, Г. Отман, Л. О. Симоненко, О. А. Стишов, О. В. Суперанська та ін.

На сьогоднішній день більшість галузевих термінологій отримала детальний опис: військова, медична, театральна, економічна, спортивна, юридична і т. д. Тим не менш, існують певні пласти термінологічної лексики, які залишилися поза увагою мовознавців. Саме такою є кінематографічна термінологія (КТ) французької та української мов, яка донині майже не була предметом роздумів науковців. Достатньо детально вона була досліджена в російській мові (С. І. Алаторцева, Г. С. Ключова, О. М. Лебедева) та в англійській мові (Е. С. Божко, Л. Ф. Ваховська, І. Б. Гусарова). Але в мові народу, який є винахідником кінематографа, та у вітчизняному термінознавстві майже не було спроб дослідити її.

Дослідження КТ є *актуальним*, оскільки дозволяє простежити динаміку розвитку кінематографічної лексики, зумовлену динамізмом розвитку кінематографа. Технічний прогрес в кіно, створення і освоєння нових видів кінематографа призводять до розширення складу спеціальної термінолексики, а отже потребують її систематизації та уніфікації.

Мета нашої статті – аналіз синтаксичного способу утворення кінематографічних термінів французької та української мов. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: розгляд складових термінів як найважливішого компонента КТ французької та української мов; дослідження шляхів виникнення термінологічних словосполучень; класифікація кінематографічних термінологічних словосполучень.

Об'єктом дослідження виступає КТ французької та української мов. *Предметом* дослідження є особливості структурної організації кінематографічних термінологічних словосполучень у французькій та українській мовах.

Матеріалом дослідження виступають 5388 одиниць французьких кінематографічних термінів та 4947 одиниць українських кінематографічних термінів, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел, періодичних фахових видань, спеціалізованих видань і термінологічних баз даних.

Синтаксичний спосіб є найпоширенішим способом номінації в термінологічній системі кінематографа французької мови (ТСК ФМ) і термінологічній системі кінематографа української

мови (ТСК УМ): кількість термінологічних словосполучень в ТСК ФМ налічує 3710 одиниць, а в ТСК УМ – 3055 одиниць. Синтаксичний спосіб має на увазі створення термінологічного словосполучення, під яким, слідом за Т. І. Вендіною і Л. І. Ілією будемо розуміти синтаксичну конструкцію, утворену з'єднанням двох і більше неслужбових термінів, за способом підпорядкування залежного компонента головному [3: 333; 7: 247].

Термінологічне словосполучення являє собою цілісну ТО, що характеризується структурною і смисловою єдністю. Маючи високий ступень конденсації змісту, воно дозволяє виразити єдине поняття з максимальною точністю. Серед лінгвістів немає спільної думки щодо найменування термінів, що складаються з декількох компонентів. Такі терміни мовознавці називають складовими [2: 159], стійкими словосполученнями [14: 35], термінами-словосполученнями і багатокомпонентними термінами [18: 68], термінами-багатословами [9: 37]. В даній роботі для позначення термінів, що складаються з декількох термінокомпонентів, ми будемо використовувати найменування «термінологічне словосполучення» (ТС).

Обов'язковою умовою існування будь-якого ТС є певна терміносистема, в якій дане ТС буде адекватно відображати конкретне, чітко закріплене поняття [1: 72]. При цьому особливістю ТС є його незалежність від контексту. Називаючи певне поняття певної термінології (в нашому випадку – КТ), як і моноксемний термін, ТС виконує номінативну функцію. Крім того, лінгвісти відзначають наявність сигніфікативної, інформативної та комунікативної функцій ТС [6: 238; 1: 68].

Переважання в КТ ТС над моноксемними термінами пояснюється низкою причин. В першу чергу, це пов'язано з високим рівнем і темпом розвитку тих наук і галузей знання, що мають відношення до кіноіндустрії, а також самої кіноіндустрії. У міру ускладнення і диференціації знань про предмети, ускладнюються поняття, а, отже, і терміни, що транслюють ці знання. Багатокомпонентні терміни деталізують і конкретизують найменші відтінки значення. При цьому ТС виникають двома шляхами:

1. Внаслідок необхідності експлікувати суттєву ознаку предмета відбувається ускладнення конструкції моноксемного терміна шляхом приєднання конкретизатора. Даний конкретизатор несе допоміжну інформацію про денотат і дозволяє номінувати поняття, максимально описавши його [5: 90]. У міру поділу поняття і нагромадження ознак, кількість термінокомпонентів у ТС може збільшуватися від 2 до n числа [11: 33]:

фр.: *aberration (f) – aberration (f) géométrique, pouvoir (m) – pouvoir (m) directionnel, impression(f) – impression (f) de localisation sonore, montage (m) – montage (m) de cinématographie ultrarapide;*

укр.: *гранулярність – гранулярність фотографічного матеріалу, викривлення – градаційні викривлення кольорів, базис – знімальний базис, відео – цифрове відео.*

2. ТС може утворюватися внаслідок стиснення описового позначення поняття: відбувається процес стиснення речення у визначення, а потім в ТС [1: 77]. При цьому опускається предикат, необов'язкові члени, а також приєдники між термінами-компонентами, і прийменниковий зв'язок поступається місцем логічному зв'язку [1: 78]. Таким чином, спостерігається еліпсис, опущення структурних елементів вихідного позначення і його трансформацію іноді навіть в однослівний термін:

фр.: *épreuves (f) de tournage → épreuves, film (m) à défilement continu → film (m) continu, salle (f) de cinéma de répertoire → cinéma (m) de répertoire, piste (f) sonore optique → piste (f) optique;*

укр.: *технічно зношена фільмокопія → зношена фільмокопія, автор діалогів кіносценарію → автор діалогів, операторська група фільму → операторська група.*

У ряді випадків багатокомпонентний термін скорочується до абрєвіатури, яка функціонує паралельно з даними ТС:

фр.: *plan (m) d'ensemble – P.E., Association (f) française du cinéma d'animation – AFCA, Fédération (f) internationale des archives du film – FIAF;*

укр.: *Національна спілка кінематографістів України – НСКУ, Бюро української кіножурналістики – БУК.*

Крім того, існує ще одна причина переважання ТС над моноксемними ТО:ТС відображають родовидову ієрархію понять, конкретизуючи місце певного предмета в ряду однорідних предметів того ж класу [1: 119]. Уточнюючи початкове поняття, термінокомпоненти-конкретизатори утворюють видові кореляти вихідного терміна [4: 44].

Так, шляхом додавання визначальних компонентів до терміна *plan (m) / план* утворюються нові терміни, які знаходяться в родовидових відносинах:

фр.: *plan (m) → plan (m) fixe, plan (m) poitrine, plan (m) d'exposition, plan (m) du dépoli, plan (m) principal image, plan (m) avec personnage en amorcé.*

укр.: *план → великий план, надвеликий план, середній план, календарно-постановницький план, американський план, середній дальній план.*

Таким чином, можна говорити про утворення термінологічних гнізд із загальним родовим терміном. В КТ досліджуваних мов найбільш продуктивним у цьому плані є термін *film (m) / фільм*, який сформував гніздо, що налічує 156 ТС у французькій мові і 149 ТС в українській мові:

фр.: *film (m) d'art, film (m) en boucle, film (m) catastrophe, film (m) culte, film (m) espionnage, film (m) grand public, film (m) piraté, film (m) à trucs;*

укр.: *фільм плаща і шаги, альтернативний фільм, повнометражний анімаційний фільм, гібридний фільм, науково-художній фільм.*

ТС мають ряд особливостей, які дозволяють відрізнити їх від інших мовних одиниць. Серед основних диференційних ознак ТС дослідники називають номінативність і відтворюваність ТС подібно слову [19: 35], їх моносемічність і відсутність переносного значення в їх семантичній структурі, [9: 37], стислість форми, системність [10: 209], наявність певних синтаксичних і семантичних відносин між компонентами, неможливість перестановки цих компонентів, а також здатність репрезентувати складні поняття дискретно [2: 2013]. Основною структурною ознакою ТС є його двочленність [17: 68].

Що стосується класифікації ТС, то вони можуть розглядатися виходячи з різних позицій. Традиційно, ТС аналізуються за характером синтаксичних відношень між компонентами, за ступенем спаяності компонентів, за категоріально-граматичною приналежністю стрижневого терміна і за кількістю термінокомпонентів.

Кожне ТС містить у своєму складі не менше двох знаменних термінокомпонентів, один з яких є головним, стрижневим, а інший (або інші) – залежним. Зв'язок цих компонентів ґрунтується на підрядному граматичному зв'язку і виключає використання ТО, пов'язаних предикативним зв'язком [17: 24]. Тип підрядного зв'язку, на основі якого з'єднуються термінокомпоненти, може носити характер узгодження, керування і прилягання:

1) узгодження:

фр.: *accessoires (m) optiques, projection (f) muette, contretypage (m) combiné;*

укр.: *непросвітлений об'єктив, послідовні кадри, безпаралаксний видошукач;*

2) керування:

фр.: *morceau (m) de film, obturateur (m) à secteur, cinématographie (f) par étincelles, film (m) en couleurs;*

укр.: *відновлення фільму, керівник групи, промальовування з фазуванням, стіл для звукоперевірки;*

3) прилягання:

фр.: *bande (f) mélange, tête (f) pilote, couper sec, négatif (m) image;*

укр.: *проявлення вручну, мінімально заповнений кадр.*

При цьому в ТСК ФМ переважає граматичний зв'язок управління (2124 одиниці), а в ТСК УМ – граматичний зв'язок узгодження (2058 одиниць).

З точки зору смислової розкладності традиційно прийнято ділити ТС на розкладні і нерозкладні [19: 35; 8: 34; 12: 172]. Розкладні ТС характеризуються формальною розкладністю компонентів і, в свою чергу, поділяються на дві групи: вільні ТС і зв'язані ТС.

Вільні ТС складаються з двох і більше компонентів, які є термінами. Це можуть бути як кінематографічні, так і залучені терміни. Всі терміни-компоненти вільних ТС мають самостійний термінологічний понятійний зміст, який і мотивує значення кінематографічних ТС:

фр.: *caméra (f) à objectif interchangeable, bloc (m) obturateur, dispositif (m) d'essorage, axe (m) de la caméra, amplificateur (m) de projection, caractéristique (f) directionnelle, coefficient (m) d'anamorphose, compensation (f) de la parallaxe;*

укр.: *інтегральна яскравість, частота кінопроекції, фонограма магнітного перезапису, голографічний фільм, операторська техніка, технологія фільмовиробництва, дубльований трейлер, растрове стереокіно.*

Так, французький термін *animation (f)* позначає 'анімація, мультиплікація', а термін *vectoriel* – 'векторний'. В сукупності, будучи компонентами одного ТС, вони позначають графік необхідних змін в кадрі під час мультиплікаційної зйомки [15: 39]. ТС, що складається з вищеописаних ТО, має нове самостійне значення, яке базується на значенні згаданих термінів.

ВТСК УМ дане поняття передається ТС *сплайнові криві*, яке також складається з двох термінів, і було запозичене з термінології математики.

Б. М. Головін і Р. Ю. Кобрін відзначають, що граматичний і семантичний центри вільних ТС зазвичай збігаються [4: 46]. Особливістю таких ТС є те, що вони містять опорний термін, що дозволяє створювати мікросистеми термінів, термінологічні гнізда:

фр.: *appareil (m) – appareil (m) cinématographique, appareil (m) de régénération, appareil (m) d'enregistrement magnétique; caméra (f) – caméra (f) trichrome, caméra (f) retournée, caméra (f) à viseur reflex; réalisateur (m) – réalisateur (m) audiovisuel, réalisateur (m) de documentaire;*

укр.: *фільмокопія – стереоскопічна фільмокопія, вузькоплівкова фільмокопія; фільмування – багатокамерне фільмування, цейтраферне фільмування, комбіноване фільмування; кіноплівка – кіноплівка з маскою, кіноплівка високої світлочутливості, ізопанхроматична кіноплівка.*

Зв'язані ТС містять у своєму складі терміни та нетерміни, тобто загальнолітературні слова. Найчастіше загальнолітературне слово є іменником або прикметником, значення якого в процесі термінологізації може змінюватися. В рамках цього типу А. Е. Мільчин і Л. К. Чельцова наводять класифікацію Д. Ю. Теплової, який розрізняв умовно-розкладні і напіврозкладні поєднання [13: 426]. Умовно-розкладні поєднання містять іменник-термін і прикметник – звичайне слово:

фр.: *cinéma (m) national, colorant (m) jaune, contretypé (m) négatif, cadence (f) ultra-rapide, cylindre (m) denté, décor (m) naturel, éclairage (m) général, écran (m) large, enregistrement (m) original, film (m) touristique, fond (m) bleu;*

укр.: *власний шум, оригінальна фонограма, іноземний фільм, головний фокус, рухомі титри, німа сцена, зелений світлофільтр, основна роль, глядацьке кіно, середній план, загальне освітлення, нормальний об'єктив.*

Напіврозкладні поєднання являють собою поєднання термінів, один з яких вжито не в прямому значенні:

фр.: *cinéma (m) impur, éclairage (m) plat, écran (m) perlé, effet (m) de contagion, émulsion (f) dure, film (m) noir, film (m) pur bonheur, miroir (m) froid, poudres (f) animées, montage (m) sauvage;*

укр.: *парфумований фільм, стриження фільмокопії, залізний сценарій, чорний список, коронна роль, заспокоюючий ролик, пряме кіно, ніжний реалізм, глибина кольору.*

Нерозкладні ТС зазвичай складаються з двох (рідше – трьох) слів, що належать до загальноживаної лексики, поєднання яких у певній термінології дозволяє передати певне поняття. При цьому такі ТС характеризуються ідиоматичністю і термінологічною нерозкладністю:

фр.: *«troisième sens» (m), quatrième mur (m), qualité (f) française, Palme (f) d'Or, nuit (f) américaine, lanterne (f) magique, guerre (f) des brevets, Framboises (f) d'Or, fantômes (m) translucides, croix (f) de Malte;*

укр.: *польська школа, мальтійський хрест, спальний вагон, третій смисл, поцілунок у діафрагму, десята муза, молодіжний бунт, патентна війна, крилата клюква.*

Так, терміни *nuit (f) américaine* і *американська ніч* не мають ніякого відношення до ночі на американському континенті, а позначають різновид кінозйомок, які ведуться вдень, але з використанням спеціальних фільтрів, що дозволяють отримати ефект нічної кінозйомки. Також як і ТС *guerre (f) des brevets* і *патентна війна* не відноситься до військових дій: так іменується юридичне переслідування неліцензійного використання кінопродукції.

Нерозкладні ТС схожі з фразеологічними зрощеннями, оскільки їх компоненти втратили своє номінативне значення, а утворене ТС має нове значення, яке не впливає із суми значень складових його компонентів. Найчастіше нерозкладні ТС утворюються шляхом метафоричного перенесення, що дозволяє визначити спосіб їх утворення як семантичний.

За категоріально-граматичною приналежністю стрижневого терміна досліджувані ТС діляться на іменні і дієслівні (з переважанням іменних в обох мовах).

За кількістю терміноелементів французькі та українські кінематографічні ТС поділяються на дво- і полікомпонентні (з переважанням двокомпонентних).

Таким чином, синтаксичний спосіб термінотворення є найпродуктивнішим способом творення нових кінематографічних термінів в КТ досліджуваних мов. Кінематографічне ТС являє собою цілісну ТО, що адекватно позначає спеціальне поняття і виконує номінативну функцію. Більшість ТС виникає на базі однослівного терміна, з подальшим ускладненням конструкції.

За структурою французькі та українські кінематографічні ТС поділяються на дво- і полікомпонентні ТС, з превалюванням в КТ обох мов двокомпонентних ТС, що відображають родовидову ієрархію понять.

За ступенем спаяності компонентів в КТ досліджуваних мов переважають розкладні зв'язані ТС, що характеризуються легкістю утворення і великими сполучуваними можливостями своїх компонентів.

За категоріально-граматичною природою стрижневого слова виділяються іменні і дієслівні ТС, серед яких переважну кількість представлено іменними ТС. За характером з'єднання компонентів ТС в ТСК ФМ переважають прийменниковим моделі, а в ТСК УМ – безприйменникові.

За характером смислових відносин між компонентами виділяються об'єктні, означальні, обставинні та апозитивні ТС. ВТСК ФМ переважає означальний характер відносин, а в ТСК УМ – апозитивний.

Перспективою подальших розвідок вважаємо дослідження дво- і полікомпонентних моделей ТС французької та української мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брагина Э. Р. Структурно-компонентный анализ терминов кибернетики в английском языке в сопоставлении с украинским и русским : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.15 / Э. Р. Брагина ; Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2001. – 214 с.
2. Брутман А. Б. Структурно-грамматические характеристики составных терминов в англоязычном туристическом дискурсе / А. Б. Брутман // *Нова філологія* : зб. наук. пр. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – № 56. – С. 159–164.
3. Вендина Т. И. Введение в языкознание / Т. И. Вендина. – М. : Высш. шк., 2008. – 388 с.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Дроф'як Н. І. Роль субстантивних словосполучень у номіналізації англійського газетного тексту / Н. І. Дроф'як // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. ун-ту ім. Івана Огієнка*. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – Вип. 28 : Філол. науки. – С. 88–91.
6. Елисеєва И. А. О термине и понятии «словосочетание» / И. А. Елисеєва // *Терминология и культура речи* : сб. ст. – М. : Наука, 1981. – С. 231–242.
7. Илия Л. И. Грамматика французского языка / Л. И. Илия. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1964. – 304 с.
8. Ільченко С. М. Структурні та словотворчі особливості англійської, німецької й української юридичної термінології / С. М. Ільченко // *Держава та регіони. Сер. Гуманітар. науки*. – 2006. – № 4. – С. 33–38.
9. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 164 с.
10. Кучумова Н. В. Продуктивні моделі двокомпонентних термінів словосполучень в англійській фармацевтичній термінології / Н. В. Кучумова // *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Філол. науки*. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 14 (273). – Ч. I. – С. 209–203.
11. Лейчик В. М. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии / В. М. Лейчик, Е. А. Никулина // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультур. коммуникация*. – 2005. – № 1. – С. 30–43.
12. Луковенко Т. О. Українська гомеопатична лексика : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т. О. Луковенко ; Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2011. – 247 с.
13. Мильчин А. Э. Справочник издателя и автора : редакционно-издательское оформление издания / А. Э. Мильчин, Л. К. Чельцова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ОЛМА-Пресс, 2003. – 800 с.
14. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // *Мовознавство*. – 1999. – № 4–5. – С. 48–50.
15. Рутковський О. Г. Український словник-довідник екранних медіа / О. Г. Рутковський. – К. : ІМФЕ ім. Рильського НАН України, 2007. – 306 с.
16. Симоненко Л. О. Формування біологічної термінології / Л. О. Симоненко ; відп. ред. М. М. Пешак ; АН УРСР, Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с.
17. Синякова Г. А. Словосочетание в современном французском языке. (Обзор и анализ современных лингвистических учений) : учеб. пособие / Г. А. Синякова. – Днепропетровск, 1974. – 108 с.
18. Тененева И. В. Проблемы и принципы упорядочения терминологии (на материале сопоставления фотографической лексики английского и русского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / И. В. Тененева ; Москов. пед. ун-т. – М., 2001. – 320 с.
19. Цимбал Л. Ономазіологічний погляд на термінотворення в органічній хімії / Л. Цимбал // *Укр. мова*. – 2007. – № 1. – С. 30–36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лоскутова – старший викладач кафедри німецької філології Маріупольського державного університету.
Наукові інтереси: проблеми зіставної лексикології та зіставного термінознавства.